

Халқаро Диний Эркинлик Масалалари бўйича АҚШ Қўмитасининг 2009 йил Йиллик Ҳисоботининг Қисқача Таҳрири

1998 йил Халқаро Диний Эркинлик Акти (ХДЭА) асосида ташкил этилган АҚШнинг Халқаро Диний Эркинлик Қўмитаси (АҚШХДЭҚ ёки Қўмита) мустақил, бипартизан АҚШ ҳукумат қўмитаси бўлиб, чет элларда Умумжаҳон Инсон Ҳуқуқлари Декларацияси ва бошқа халқаро инструментларда таърифланган дин ва иймон эркинлиги бузилиши ҳолатларини кузатиб боради, ҳамда Президент, Давлат Котиби ва Конгресс учун сиёсий тавсиялар беради.

АҚШ Давлат Департаментидан мустақил бўлган ҳолда Қўмита 10 та аъзодан иборат. Қўмитачилар Президент томонидан тайинланади ва олтитаси Конгресс раҳбарияти томонидан тасдиқланади. Халқаро Диний Эркинлик бўйича Жаҳон Элчиси лавозими ҳам ХДЭҚ томонидан Давлат Департаменти қошида ташкил этилган бўлиб, *лавозими бўйича* Қўмитанинг овоз бериш ҳуқуқига эга бўлмаган аъзоси ҳисобланади.

Қўмита аъзолари ташқи алоқалар, инсон ҳуқуқлари, диний эркинлик, халқаро ҳуқуқ соҳаларида бой тажриба ва билимга эга. Қўмитанинг ўн йиллик фаолияти давомида Қўмита аъзолигида Католик бишоплар, Мусулмон имом, Яҳудий инсон ҳуқуқлари химоячиси ва Равин, Протестант рухоний аъзолар бўлган, шунингдек, Провослав Христиан, Мормон, Хинду, Буддист ва Бахай динлари вакиллари бўлган юриспруденция ва ташқи сиёсат экспертлари аъзолар таркибига кирган. Уларнинг раҳбарлигида Қўмита турли масалалар, мамлакатлар ва динларни ўз қамровига олган диний эркинлик бузилиши ҳолатларини ўрганиб, ўз тавсияларини тақдим этган. Масалан, Қўмита Буддистлар номидан Бирмада, Хиндулар номидан Бангладешда, Шия мусулмонлари номидан Саудия Арабистонида, Яҳудийлар номидан Венасуэлада, Аҳмадийлар номидан Покистонда, Уйғур мусулмонлари номидан Хитойда, Христианлар номидан Суданда, Бахайлар номидан Эронда фаолият олиб борган.

Йиллик Ҳисобот Қўмита учун махсус эътиборда бўлган давлатларда дин ёки иймон эркинлиги шароитларини тасвирлаб беради, ҳамда дин ёки иймон эркинлиги масалалари АҚШ ташқи сиёсатининг янада ажралмас қисми бўлиб қолишини таъминлаш мақсадида сиёсий тавсиялар бериб боради. Йиллик Ҳисобот диний эркинликни жиддий равишда чеклаган давлатларни Давлат Котиби томонидан ХДЭА доирасида “Махсус Этибордаги Давлат” сифатида эътироф этиш тавсия қилинган давлатлар; диний эркинликни чегералаган, лекин МЭД сифатида эътироф этиш учун етарли асос бўлмагани учун Кузатувдаги Рўйхатга киритилган давлатлар; ва Қўмита томонидан яқиндан кузатиб борилаётган бошқа давлатлар бўйича маълумотларни ўз ичига олади. Ҳисоботнинг тўлиқ матнини www.uscirf.gov манзилдан олиш мумкин.

2009 йил Йиллик Ҳисоботи 2008 йил май ойидан 2009 йил апрел ойигача даврни ўз қамровига олади.

Махсус Эътибордаги Давлатлар ва Кузатув Рўйхати

Президент томонидан ваколат берилган Давлат Котиби томонидан қайси давлатлар “Махсус Эътибордаги Давлат” ёки МЭД сифатида эътироф этилиши ҳақида ХДЭЖ йўналишлар беради. Хукуматлари диний эркинликни “ўта жиддий” равишда бузган ёки бундай ҳаракатларни бартараф этшга уринмаган давлатлар МЭД сифатида эътироф этилади. ХДЭЖ “ўта жиддий” иборасига “систематик, давомий, яққол намоён бўлган”, жумладан қийноқ, айбловсиз узоқ муддат қамоқда сақлаш, бедарак йўқотиш, ёки “яшаш, озодлик, инсон ҳавфсизлиги ҳуқуқларини очикдан-очик рад қилиш” ҳаракатлари деб таъриф беради. Мамлакат МЭД сифатида эътироф этилганидан сўнг, Президент, қонунга биноан, ХДЭАда кўзда тутилган чораларни кўриш орқали бундай ҳуқуқбузарликларга қарши туриши лозим.

Давлат Департаменти 2009 йилнинг январ ойида 2006 йилда МЭД сифатида эътироф этилган саккиз давлатни яна қайта эътироф этди, улар: Бирма, Корея Халқ Демократик Республикаси (Шимолий Корея), Эритрея, Эрон, Хитой Халқ Республикаси, Саудия Арабистони, Судан ва Ўзбекистон. Тегишли чоралар кўришни бошлашдан аввал “(Халқаро Диний Эркинлик) Акти мақсадлари йўлида” Давлат Департаменти Ўзбекистонга 180 кунлик, Саудия Арабистонига эса аниқ кўрсатилмаган муддат беришга қарор қилди. Бу муддатлар берилиши натижасида, АҚШ бу икки давлатдаги диний эркинликни ўта жиддий тарзда бузилиши ҳолатларига қарши ҳеч қандай сиёсат юргазмайди.

Ушбу ҳисобот даврида Қўмита қуйидаги 13 давлатни МЭД сифатида эътироф этишини тавсия қилади: Бирма, Корея Халқ Демократик Республикаси (Шимолий Корея), Эритрея, Эрон, Ироқ,¹ Нигерия,² Покистон, Хитой Халқ Республикаси, Саудия Арабистони, Судан, Туркменистон, Ўзбекистон ва Ветнам.

Қўмита, шунингдек, МЭД сифатида эътироф этиш учун етарли асос бўлмаган давлатлар ҳукуматлари томонидан дин эркинлигини жиддий тарзда бузилиши ёки бундай ҳолатларга қарши чора кўрмаслик ҳолатларини яқиндан кузатиш эҳтиёжидан келиб чиқиб, Кузатув Рўйхатига киритилувчи давлатлар бўйича ҳам тавсия беради. Бу давлатлар яқиндан кузатиш, баъзи ҳолатларда Давлат Департаменти ва халқаро ташкилотлар томонидан мақсадли дипломатик чоралар кўрилишига лойиқ топилади. Ушбу ҳисобот даврида Қўмитанинг Кузатув Рўйхати Афғонистон, Беларусия, Куба, Миср, Индонезия, Лаос, Россия, Сомали, Тожикистон, Туркия ва Венесуэла давлатларини ўз ичига олади.

Қўмитанинг Ўзбекистондаги вазият бўйича маълумоти

Ўзбекистон 1991 йилда мустақилликка эришгандан буён, фундаментал инсон ҳуқуқлари, дин ва виждон эркинлиги қаттиқ босим остида қолди. Дин эркинлигини чекловчи қонунлар диндор ҳамжамиятларнинг фаолият юритишини ўта мушкул ҳолга

¹ Қўмитанинг Ироқ ҳусусидаги ҳисоботида қўшилган ҳолда, Қўмита аъзолари Кромарти, Ийд, Ланд ва Лео МЭД сифатида тавсия бериш фикридан қайтиб, Ироқнинг Қўмитани Кузатув Рўйхатига киритиш ҳақида ҳулоса беришган.

² Қўмита аъзоси Кромарти МЭД сифатида тавсия бериш фикридан қайтиб, Нигериянинг Қўмитани Кузатув Рўйхатида қолиши ҳақида ҳулоса берган.

келтириб, Ўзбекистон ҳукуматига уларни бошқаришда кенг имкониятлар беради, шунингдек, Ислом динига юқоридан тасдиқлаб берилган тусда амал қилишга ундайди. Ўзбекистон ҳукумати мусулмон шахсларни қамоққа олиш, давлат томонидан сиёсий экстремистик ташкилотларга алоқадорликда айбланган гуруҳлар ва масжидлар вакиллари кийноққа солиш ишларида давом этмоқда. Сўнги йиллар давомида бу сиёсат натижасида минглаб одамлар қамалди; кўпчилик шахслар тегишли равишда ҳуқуқий кўмак олишдан маҳрум қилинди ва кийноққа солинди. Ўзбекистон ҳудудида ўзини дин йўлида этиб кўрсатувчи *Хизб-ут-Тахрир* ва бошқа гуруҳлар хавфи мавжуд, лекин бу хавф давлат томонидан диндорларга нисбатан адолатсиз ёндашувни оқлай олмайди. Кўмита Ўзбекистонни Давлат Котиби томонидан “махсус эътибордаги давлат” ёки МЭД сифатида эътироф этилишини тавсия қилади. Шу билан бирга, Кўмитанинг Ўзбекистонни МЭД сифатида кўриш борасидаги тавсияси *Хизб-ут-Тахрир* ташкилотини, яъни Фарбага, ўртамиёна мусулмонларга, яҳудийлар ва бошқаларга нисбатан нафрат ҳиссини тарғиб қилувчи ташкилотни ҳимоя қилиш деб тушунилмаслиги лозим. 2006 йилдан буён Давлат Департаменти томонидан Ўзбекистон МЭД сифатида эътироф этилган.

Давлат конституциясида дин ва давлат бир-биридан айриқ деб эътироф этилганига қарамай, Ўзбекистон ҳукумати Исломий ташкилотлар ва диний фаолиятларни расмий ваколатли Мусулмон Диний Кенгаши (Муфтийлик) томонидан қаттиқ назорат қилиб боради. 1998 йилда Ўзбекистон ҳукумати томонидан мамлакатда мавжуд бўлган 5000 масжиднинг 3000 таси ёпиб қўйилган. Давлат Департаментининг маълумотида кўра, баъзи масжидларни расмий имомлар назорати остида сокин фаолият юритишига рухсат берилган. Мамлакатнинг энг фаол диний ҳудуди ҳисобланган Фарғона водийсида давлат бир қатор масжидларни мусодара қилиб, уларни омборхона ёки бошқа давлат мақсадларига йўналтирган. Бир неча йиллар илгари давлат томонидан бу ҳудудда аҳолининг кундалик диний ҳаёт кечириши йўлига маъмурий ва бошқа тўсиқлар қўлланилган. Масалан, Андижон вилоятида вилоят ҳокими томонидан масжидларда азон айтилиши ва тўйларда диний маърузалар қилиниши таъқиқланган. Давлат Департаментининг 2006 йилги ҳисоботида кўра, ҳудудий расмийларга болаларнинг масжидга боришига тўсқинлик қилиш ҳақида давлат томонидан кўрсатма берилган. Давлат Муфтийлик идораси орқали имомларнинг ўқитилиши, тайинланиши ва ишдан олинишини тўлиқ назорат қилинади. Ўзбекистонда давлат назорати остида ўрта таълим берувчи 10 та *мадраса* мавжуд (шундан иккитаси аёллар учун), шунингдек расмий Ислом Институти ва Тошкент Ислом Университети олий таълим даражасида таълим беради. Мамлакатда маълум миқдорда шиялар истиқомат қилсада, шия диний етакчилари учун таълим ташкиллаштирилмаган, ҳамда давлат шиялар учун мамлакат ташқарисида таълим олишга ҳам рухсат бермайди, лекин Давлат Департаментининг хабар беришича, Сунний *мадрасалар* шия мазхабидаги курсларни ҳам ўқитади. Давлат, шунингдек, хусусий маблағлар билан юритилаётган диний мактабларни ҳам ёпиб қўяди ёки мусодара қилади. Ўтган 10 йил давомида, айниқса 1999 йилдан буён, Ўзбекистон ҳукумати томонидан давлатнинг дин устидан назоратга бўйсунмаган, ҳамда давлат томонидан *Хизб-ут-Тахрир* каби диний ташкилотларга алоқадорликда айбланган минглаб мусулмонлар 20 йилгача бўлган муддатларга қамалган. Давлат Департаменти хабарига кўра, 2007 йилда 5,000-5,500 шундай махбуслар бўлиб, рухий шифохоналарга жўнатилган махбуслар сони ҳам шу рақам ичига киритилган. Ҳалқаро ва Ўзбекистонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари маълумот беришича, юқоридаги махбусларнинг ягона “жинояти” кундалик намоз ўқигани

ва Исломий таълим олганидир. Давлат Департаментининг 2008 йилда берган хабарига кўра, махалла кўмиталари ва имомларга ўз яшаш жойларида экстремист фаолият ёки гуруҳлар билан алоқадор бўлиши мумкин бўлган шахсларни аниқлаш ҳақида кўрсатма берилган, мезон сифатида эса, ҳар куни намоз ўқувчилар ва диндорлиги очиқ маълум бўлганлар кишилар дейилган. Бундан ташқари, “давлат органлари ҳақиқий (*Ҳизб-ут-Таҳрир* экстремист гуруҳи) аъзолари ва улар билан юзаки алоқада бўлган, масалан биргаликда Куръон дарсларида қатнашган шахслар ўртасида фақр қилмайди.” Инсон ҳуқуқлари ташкилотлари берган маълумотларга кўра, қамоқдагиларнинг кўпчилиги сохта наркотик айбловлари ёки таъқиқланган адабиётларни сақлаганликда айбланган. Қамоққа олингандан сўнг уларга кўпинча адвокат кўмагидан фойдаланишга рухсат берилмайди ёки ҳафталаб ва ойлаб изоляторда сақланади. Диний айбловлар билан қамалганларнинг кўпчилиги алоҳида қаттиқ қийноқларга солинади; махбусликда намоз ўқиган ва диний амалларни бажарган кишилар янада қаттиқ азобга солинади, калтакланади ва ўз диний ва сиёсий қарашларидан воз кечишга ундалади.

Ўзбекистон ҳукуматининг қийноқдан воз кечиш ҳақидаги ваъдаларига қарамай, бу услуб мамлакат бўйлаб кенг тарқалган. БМТнинг Қийноқ Масалалари бўйича Махсус Котиби ўзининг 2003 йил феврал ойидаги ҳисоботида, Ўзбекистонда “қийноқ ёки шу каби ҳаракатлар систематик тус олган”, шунингдек “қийноқнинг тергов жараёнларида кенг тарқалганлиги ва кенг қўлланилишини рад қилиб бўлмайди” деб, маълумот берган. Ўзбекистон Олий Судининг 2004 йилдаги қийноқ орқали қўлга киритилган далиллардан фойдаланишни таъқиқловчи қарорига қарамай, тергов жараёнларида қийноқ усулларида фойдаланиш сезиларли даражада пасайгани йўқ. 2007 йилда БМТнинг Қийноққа қарши Кўмитаси қийноқ усулларида бир қатор ҳолатларда давомий равишда, кўп ҳолатларда эса, расмий айблов эълон қилгунга қадар қўлланилаётгани тасдиқлади. Ўзбекистон ҳукумати тергов жараёнида қийноқ усуллари қўлланилишига барҳам бериш борасида баъзи тадбирларни амалга оширди, лекин бир қатор ҳисоботлардан аниқланишича, қийноқ давомий ва систематик ҳолда қўлланилишда давом этмоқда, ҳамда қийноқ усуллари қўллаган шахслар жуда кам ҳолатларда жавобгарликка тортилади.

Қамоқларда, терговгача сақлаш муассасаларида, милиция ва хавфсизлик хизмати камераларида қийноқ кенг тус олган. 2008 йилнинг август ойида, Форум 18 хабар беришича, “жисмоний куч ишлатиш ёки у билан қўрқитиш, зўрлаш, жабрланувчиларни нафас олишини тўхтатишда газ маскаларини қўллаш” усуллари “катталар ва болаларни ўз қарашларидан қайтариш, ўзи ёки атрофидагиларни айбловчи кўрсатмалар беришга мажбурлаш мақсадида қўлланилади. Қийноқ ва қўрқитишлардан сўнг, кўпинча шахслар ҳали қамоқда сақланаётган пайтда, рўйхатга олинмаган диний ҳамжамиятларга милиция ёки хавфсизлик хизмати вакиллари томонидан рейдлар ўтказилади.” 2008 йилнинг май ойида диний экстремизм айбловлари билан 15 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган Одил Азизов оиласига унинг жасади топширилган; Давлат Департаментининг хабар қилишича, унинг танасида қийноқ асоратлари бўлган. Маълумот берувчиларнинг хабарига кўра, бир неча ҳолатларда тиббий қийноқ, жумладан сиёсий айблов ҳолатларида, мажбурий руҳий даво усуллари қўлланилган. Шунингдек, махбуслар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари қайд этилган. Юқорида тасвирланган ҳолатларда айбловлар деярли тўлалигича ўз айбига иқрор бўлиш асосида қўйилган, бу эса, Давлат Департаменти хабарига кўра, кўп ҳолатларда қийноқ орқали қўлга киритилади. Human Rights Watch ҳисоботида кўра, 2005

йилдаги Андижон воқеаларидан сўнг (қуйига қаранг) ҳукуматнинг қийноқ қўлланилишига қарши кураши ва қамоқхоналардаги шароитларни яхшилаш борасидаги амалга ошираётган ишларини бетараф ҳолда ўрганиш янада қийинлашган. Яна бир эътиборга молик жиҳат шундаки, махбуслар, айниқса диний экстремизм айбловлари билан қамалган шахслар белгиланган жазо муддати тугаши билан озодликка чиқарилмайди. Бунинг ўрнига, қамоқхона раҳбариятлари махбусларнинг жазо муддатларини – юридик ҳулосасиз – янги жинойтларда айблаш орқали, уларни жамиятга хавф эканлигини таъкидлаб, узайтиришади. Давлат Департаментининг хабарига кўра, 2008 йилда Ўзбекистон ҳукумати Халқаро Қизил Ҳоч Қўмитасига қамоқхонага ташриф буюришга рухсат берган.

Ўзбекистон ҳукумати хавфсизлигига ўзини динга мансуб тутган маълум экстремист ёки террорист гуруҳлар томонидан маълум хатарлар мавжуд, масалан, қўпоровчилик ишларини амалга оширувчи Ўзбекистон Ислоҳ Харакати, лекин АҚШнинг Афғонистондаги харбий операциялари натижасида бу ҳаракатнинг сафи анча камайган. Ўзбекистонда шу кунгача мақсади ноаниқ бўлган қўпоровчилик ҳолатлари кузатилиб келинмоқда. 2005 йилнинг май ойида, Андижон шаҳрининг марказий майдонида исломий экстремизмга алоқадорликда айбланган 23 маҳаллий бизнесмен суди устидан норозилик билдириш учун йиғилган бир неча минг қуроолланмаган фуқаро Ўзбекистон қуроолли кучлари томонидан огоҳлантиришсиз ўққа тутилган. Ҳалок бўлганларнинг тахминий сони давлат расмий маълумотига кўра 187 та, Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотига (ЕХҲТ) кўра, эса 700 дан ошиқ; баъзи нодавлат ташкилотлари (НДТ) хабарларига кўра, 1000 дан ошиқ эркак, аёл ва болалар ҳалок бўлган. Европа Иттифоқи (ЕИ), ЕХҲТ ва БМТ Инсон Ҳуқуқлари Юқори Комиссари томонидан мустақил халқаро текширув ишларини амалга ошириш ҳақидаги чақирувларни Ўзбекистон ҳукумати рад этишда давом этмоқда.

Андижон воқеаларидан сўнг, Ўзбекистон ҳуқуқ тартибот органлари томонидан юзлаб маҳаллий фуқаролар, инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари ва журналистлар бўлиб ўтган воқеаларга алоқадорликда айбланиб, қамоққа олинди. Human Rights Watch ташкилотининг 2008 йил декабрда берган ҳисоботига кўра, Ўзбекистон ҳукумати “Андижон воқеалари ҳақида хабардор ёки уларга алоқадор бўлган шахсларни ҳалигача қидириш ва таъқиб қилиш ишларини давом эттирмоқда.” Бундай кишилардан бири Саиджаҳон Зайнабитдиновдир. У журналистларга Андижонда Ўзбекистон қуроолли кучлари томонидан ишлатилган ўқдонларни кўрсатган эди, ҳамда у билан Қўмита вакиллари 2004 йилдаги ташриф давомида учрашган. 2008 йилнинг феврал ойида етти йилга қамалган Зайнабитдинов, яна беш сиёсий махбус билан биргаликда озодликка чиқарилди – Ўзбекистон ҳукумати ва ЕИ вакиллари учрашувидан бир кун олдин. Инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларини инсон ҳуқуқлари поймол қилиниши ҳақида гапирмасликлари учун уларнинг яқинлари таъқиб қилинган; ҳуқуқ ҳимоячиларининг қариндошлари кўрқитилган, иш жойларидан бўшатирилган, калтакланган, баъзи ҳолларда қамоққа олинган, тергов қилинган ва сохта айбловлар билан қамалган. Давлат Департаментининг ҳисоботига кўра, Ўзбекистон ҳукумати бир неча ҳолатларда, Андижон воқеалари пайтида ўз юртини тарк этган, БМТ нинг Қочоқлар бўйича Юқори Комиссарияти ҳимоясида бўлган қочоқларни мажбурий равишда қайтариш учун бошқа мамлакатларга босим ўтказган. 2007 йилда БМТнинг Қийноққа қарши Қўмитаси маълум қилишича, ўз юртини тарк этган ва кейинчалик Ўзбекистонга қайтарилган одамларнинг баъзилари номаълум жойларда

изоляцияда сақланган, ҳамда уларга нисбатан Қийноққа қарши Конвенция шартлари бузилган.

Кўплаб мусулмон давлатларида ман қилинган *Ҳизб-ут-Тахрир* кўпоровчилик ҳаракатларига қўшилмасликни ўз олдига мақсад қилиб қўяди, лекин бу гуруҳ бошқа динларни тан олмайди ва баъзи ҳолатларда кўпоровчилик ҳаракатларини маъқуллайди. Бу гуруҳ дунё миқёсида мавжуд ҳукуматлар ўрнига халифалик тизимини ўрнатишга ва Исломиё шариатни экстремистик талқинини жорий этишга чорлайди. Бу мақсадларга эришиш йўлида айнан қандай усуллардан фойдаланишини аниқ кўрсатмасида, Давлат Департаментининг диний эркинлик тўғрисидаги ҳисоботида, “гуруҳ аъзолари ўзлари кўпоровчилик ҳаракатларига ўтишлари мумкинлигини” билдиради. Шу жумладан, Давлат Департаментининг ҳисоботида кўра, *Ҳизб-ут-Тахрир* материалларида “кескин анти-семитик ва анти-Ғарб реторика” мавжуд. Қамоқлардаги минглаб махбуслар *Ҳизб-ут-Тахрир* гуруҳига аъзоликда айбланган; кўплаб суд жараёнларида эса, Ўзбекистон ҳуқуқ тартиботи органлари томонидан уларнинг кўпоровчилик ҳаракатларида иштирокини тасдиқловчи далиллар келтирилмаган. Қамоққа олинганларнинг кўпчилиги нотўғри равишда аъзолик ва алоқадорликда айбланган, баъзи ҳолларда қамоққа олиш пайтида улар ёнидан *Ҳизб-ут-Тахрирге* оид адабиётлар топилган – ёки атайин ташлаб қўйилган. Давлат Департаменти ҳисобот беришича, 2008 йилда 5,000 – 5,500 сиёсий махбуслар орасидан 4,500 киши *Ҳизб-ут-Тахрирге* аъзоликда айбланиб қамалган. Шунингдек, ҳисоботларга кўра, 2007 йилнинг ноябр ойида *Ҳизб-ут-Тахрирге* аъзоликда айбланиб қамалган уч киши Андижон қамоқхонасида вафот этган; уларнинг танасида қийноқ асоратлари борлиги маълум булган. Давлат Департаменти берган маълумотга кўра, маҳаллий инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари хабар қилишича, ўтган йилда милиция ва хавфсизлик хизмати ходимлари томонидан, *Ҳизб-ут-Тахрир* халқаларига барҳам бериш мақсадида, кўплаб аъзоликда шубҳа қилинган кишиларнинг оила аъзолари қамоққа олинган.

2005 йил май ойидаги Андижон воқеаларидан сўнг, Ўзбекистонда мустақил мусулмонлар устидан очилган суд ишлари сони сезиларли даражада ошди. 2005 йилнинг май ойига қадар қамоққа олинган мусулмонларни давлат идоралари кўпинча *Ҳизб-ут-Тахрирге* аъзоликда айблашарди; ундан буён эса, қамоққа олинган мусулмонларни – кўп ҳолатларда далилсиз равишда – “Вахобий” ёки Андижон воқеаларида асосий рол ўйнаган, таъқиқланган *Акромия* (қуйига қаранг) гуруҳига аъзоликда айблай бошлашди. Саудия Арабистонида “Вахобий” деб, одатда Сунний Исломи қатъий равишда талқин қилувчи кишиларга айтилади, Ўзбекистонда эса, бу расмий тусда ишлатилувчи термин мусулмон шахслар ва гуруҳлар, жумладан экстремистлар, Каримов режимида сиёсий жиҳатдан қарши бўлганлар ва Исломига давлат кўрсатмасига бўйсунмаган ҳолда амал қилувчи кишиларга нисбатан қўлланилади. Ўзбекистон давлат идоралари томонидан бу гуруҳлар ва шахсларнинг барчаси тенг равишда таъқиб қилинади. Ўзбекистондаги Инсон Ҳуқуқлари Ташаббускор Гуруҳи хабар қилишича, 2006 йилнинг июн ойида милиция томонидан Қуръон, *ҳадис* (Мухаммад пайғамбар томонидан айтилган сўзлар), бошқа диний китоблар, сургун қилинган имом Обид қори Назаров ва унинг талабаси Хайрулла Хамидовларнинг аудио тасмалари мусодара қилинган. Бу икки киши “Вахобийликда” айбланиб, қамоққа олинган, лекин маълум қилинишича, улар фақатгина мустақил диний таълим олишни истаган. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилотларининг хабар қилишича, давлат идоралари томонидан “Вахобий” етакчиси деб таъқиб қилинган,

мамлакатдан қочишга мажбур бўлган Назаров экстремизмни тарғиб қилмаган, балки, давлат кўрсатмаларидан ташқарида фаолият юритган.

Ўзбекистон ҳукумат идоралари бутун бошли оилаларга нисбатан ҳам диний экстремизм айбловларини қўйиб, репрессив ҳаракатларни амалга оширган. 2004 йил Қўмита билан учрашган Марғилонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси Ахмаджон Мадмаров бунга бир мисол бўла олади. 2007 йилнинг сентябр ойида Ахмаджоннинг Навоий қамоқхонасида экстермистик кўпуровчилик ҳаракатларида айбланиб, қамоқ жазосини ўтаётган ўғли Ҳабибуллога нисбатан қамоқ муддати 16 ярим йилга узайтирилган. Мадмаровнинг ўғилларидан бири етти йиллик қамоқ муддатини ўтаб бўлгандан сўнг озодликка чиқарилган бўлсада, бошқа ўғли ва икки жияни ҳалигача қамоқда; Давлат Департаментининг 2008 йилдаги ҳисоботида кўра, уларнинг барчасига нисбатан диний экстремизм айбловлари қўйилган.

Ўзбекистон жиноий кодекси тегишли равишда рўйхатдан ўтмаган “ноқонуний” гуруҳлар ва Жанубий Шарқда 1920 йилда юзага келган *Ҳизб-ут-тахрир Таблиғ* мусулмон миссионерлик ҳаракати каби “ман қилинган” гуруҳлар, ҳамда Ўзбекистонлик қамоқ жазосини ўтаётган математика ўқитувчиси Акрам Йўлдошевнинг 1992 йилдаги ёзма битикларига асосланган *Акромия* гуруҳини бир-биридан алоҳида кўради. Инсон ҳуқуқлари ҳимочиларининг хабар беришича, Акрам Йўлдошев савобли ишларга ва Исломиё маънавият тамойилларига қайтишга ўзини бахш этган. Давлат Департаменти берган маълумотга кўра, Ўзбекистон ҳукумати 1997 йилдан буён *Акромия* аъзоларини босим остига олган ва таъқиб қилган. Уларни *Ҳизб-ут-Тахрирнинг* бир йўналиши, ҳамда Ўзбекистон Исломиё Ҳаракати билан тил бириктириб, 2005 йилнинг май ойида Андижонда кўзғолон кўтариш орқали давлат тўнтаришига уринишда айблайди. Ўша пайтда 23 тадбиркор устидан олиб борилган суд айбловлари орасида *Акромияга* аъзолик айблови ҳам бўлган.

Туркиялик авлиё Саид Нурси издошлари сўнги пайтда Ўзбекистонда расмий равишда “таъқиқланган” гуруҳлар рўйхатига киритилган гуруҳлардан бири бўлди, лекин хабар қилинишича, “Нурсилар” ўз динлари ҳақида илм олаётган кўнгилли мусулмонлар гуруҳидир. Яқинда, 2009 йилнинг феврал ойида, Нурси издошларининг икки гуруҳи устидан диний экстремизм айбловлари билан суд иши ўтказилди, жумладан бешта журналист Нурси йўналишига алоқадор деб топилган “Баҳор” номли журнал чиқарганликда айбланиб, саккиз йилга озодликдан маҳрум қилинди. 2008 йилнинг декабр ойида тўққиз кишидан иборат учинчи гуруҳ Бухорода хавфсизлик хизмати агентлари томонидан уюштирилган рейд давомида, Нурсининг битикларини муҳокама қилиш чоғида қамоққа олинди. Хабарларга кўра, тинтув учун рухсатнома йўқлигига қарамасдан, милиция томонидан 79 та диний китоб ва бошқа материаллар мусодара қилинган. Декабр ойининг охирида ўтказилган ёпиқ суд мажлисида суд уларни изоляцияда ушлаб туришда давом этишга ҳукм чиқарган. Уларнинг экстермистик ташкилотга алоқадорлиги устидан суд иши апрел ойининг охирида бошланди.

Ўзбекистонда 1998 йилда қабул қилинган Виждон Эркинлиги ва Диний Ташкилотлар тўғрисидаги қонун диний эркинликдан фойдаланишни кескин чегаралайди. Етарли асосларсиз амалга киритилувчи қарорлар орқали диний гуруҳларни, айниқса,

кичик гуруҳларни рўйхатдан ўтказиш йўлига қонун томонидан катта тўғаноқлар қўйилади, масалан, рўйхатдан ўтиш учун қонуний манзили кўрсатилган, Ўзбекистон фуқароси бўлган энг камида 100 та аъзога эга бўлиш; рўйхатдан ўтмаган диний ҳаракатларни жиноий деб белгилаш; норасмий диний нашрларни кўпайтириш ва тарқатишни таъқиқлаш; вояга етмаганларни диний ташкилотларда иштирок этишини таъқиқлаш; диний томоилларни мустақил равишда ўқитишни таъқиқлаш; имомлардан бошқа кишиларни жамоат жойларида диний кийим кийиб юришини таъқиқлаш. Давлатнинг диний гуруҳлар рўйхатдан ўтган марказий бошқарув органига эга бўлиши лозим деган талабига фақатгина олтита ташкилот жавоб бера олади холос. Шунингдек, диний таълим бериш ҳам давлат томонидан чегаралаб қўйилган, фақатгина давлат рухсати бўлган диний мактабларда ва давлат рухсатномасига эга бўлган муаллимлар томонидан таълим амалга оширилиши мумкин холос. Бу қонуннинг бўзилиши ҳолатлари жарима билан жазоланади.

2005 йил охирида мамлакатнинг жиноий на маъмурий кодекслари такомиллаштирилди, ҳамда диний учрашувлар, йиғинлар, бошқа диний маросимлар ўтказиш ва диний ташкилотларни рўйхатдан ўтказиш борасидаги қонунбузарликларга янада қаттиқроқ жазолар белгиланди. Форум 18 нинг 2007 йилги хабарига кўра, Ўзбекистон Миллий Хавфсизлик Хизмати (МХХ ёки махфий хизмат), асосан хизматнинг Терроризмга Қарши Кураш Бўлими, барча диний фаолиятларни назорат қилиб боради. Андижон вилояти ҳокимлигининг расмий ҳужжатига кўра, вилоят Муфтийлик бўлими ва давлат Диний Ишлар Кўмитасига барча рўйхатга олинган диний ташкилотларни “доимий кузатувга олиш” буйруғи берилган. Қўлланилувчи усуллар жумласига ибодат қилинадиган жойлар ичига ва ташига агентлар жойлаштириш, ибодат уйларига яширин микрофонлар ўрнатиш, жамоатчилик орасидан агентлар ёллаш чоралари киради. Уларга, шунингдек, “ноқонуний диний таълим берувчи ва кичик диний мажлислар ўтказувчиларга қарши курашни кучайтириш” буйруғи берилган.

Қонуннинг кичик диний гуруҳларга бўлган таъсири яққол кўзга ташланади. Кўплаб черковлар, айниқса этник ўзбек аъзолардан ташкил топган эвангелик черковлар рўйхатдан ўтиш ҳақидаги аризалари эътиборга олинмишига ишонмаганлари учун ариза бермаган ёки қайта ҳужжат топширмаган. Давлат Департаментининг 2008 йилдаги ҳисоботида кўра, аъзолари камчилиқни ташкил қилган бошқа кичик гуруҳлар диққат марказига тушиб қолмаслик ва бу натижасида келиши мумкин бўлган ташвишлардан узоқроқда бўлиш мақсадида рўйхатдан ўтишга ариза бермаган. Аризаси бир неча бор рад қилинган черковлар жумласига Тошкент шаҳрининг Мирзо Улуғбек туманидаги Бетани Баптист черкови, Чирчиқдаги Пентекостал черкови, Нукусдаги Эммануел ва Мир (Тинчлик) черковлари, Гулистондаги Хушхабар черкови, Андижондаги Пентекостал черкови, Ғазалкентдаги Баптист черкови ҳамда Самарқанддаги Адвентист, Муборак Грейс Христиан ва Мирал Протестант черковлари киради. 1999 йилдан буён бирорта ҳам Баптист черкови рўйхатдан ўтказилмаган; бироқ, Баптист Черковлари Кенгаши каби баъзи гуруҳлар принципал равишда рўйхатдан ўтишга уринишдан воз кечган. 2007 йилнинг ноябр ойида Тошкент шаҳар фуқаролик суди Тошкентдаги Грейс Пресбитериан черковининг мулкдорлик ҳуқуқини бекор қилиш ва рўйхатдан ўтиш учун зарур бўлган юридик манзилдан маҳрум қилиш орқали рўйхатдан ўтганликни бекор қилган. Ўзбекистон ҳукумати Чирчиқда рўйхатга олинган мамлакатдаги энг сўнги Жехова

Шоҳидлари жамияти фаолиятини тўхтатиш ҳаракатини давом эттирмоқда. Давлат Департаментининг 2008 йилги ҳисоботида кўра маҳаллий, ҳудудий ва республика даражаларида рўйхатдан ўтиш учун ариза берган 10 Жехова Шоҳидлари аризалари рад қилинган ёки расмий жавоб берилмаган.

Ўзбекистон ҳукуматининг мусулмон бўлмаган гуруҳларга нисбатан репрессияси 2008 йилда янада кучайди, жумладан зўравонлик ва қамоққа олиш билан қўрқитиш, милиция рейдлари, катта жарималар, диний адабиётларни мусодара қилиш ва йўқ қилиш, диний маросимларни бузиш, қамоққа олиш ҳолатлари кузатилди. Давлат рухсати берилган рамакалардан ташқарида ўз динига амал қилувчи мусулмонлар каби, протестантлар ва Жехова шоҳидларига “экстремист” тамғаси босилади ва улар доимий қўрқитувда яшайди, махфий ибодат учрашувлари ўтказиш ёки “ноқонуний” диний адабиёт сақлаганликда ушланиб, “ноқонуний диний фаолият” айби билан қамоққа олинади. Янгича репрессив тактика қўлланилишининг бошланиши ўларок, Форум 18 хабар қилишича, 2009 йил март ойининг бошида, шахсий уйда бир гуруҳ Баптистларнинг ибодат йиғинига қарши рейд ўтказиш учун Ўзбекистон милицияси Россиялик протестант роҳибни таклиф қилган. 2009 йилнинг яна март ойида 20 та давлат вакиллари Тошкентда рўйхатдан ўтган этник корейс Баптист черковига ибодат пайтида рейд ўтказган, бунинг сабаби сифатида ўтказилаётган ибодат маросими учун 10 кун аввалдан рухсат олинмаганлиги кўрсатилган; кейинчалик черковнинг роҳиби 10 кунга қамалган. Жамоат жойида диний фикр билдириш тўғрисидаги қонунни бузганлик ҳақида расмий огоҳлантириш олгандан сўнг Тошкент шаҳридаги Пресбитериан черкови 2008 йилнинг март ойида одатий ибодатларни тўхтатган. 2008 йилнинг феврал ойида Фарғона шаҳрида баптист киши ўз уйида ибодат йиғини ўтказгани сабабли ўртача ойлик иш ҳақини тўққиз баробари миқдорда жаримага тортилган, ҳамда Тошкент яқинидаги рўйхатдан ўтган Пентекостал черкови роҳиби диний таълим қондаларини бузгани сабабли ўртача ойлик иш ҳақининг икки баробаридан ортиқ миқдорда жаримага тортилган.

Авваллари провославларга нисбатан узоқ муддатли қамоқ таҳдиди тушмаган эди, 2007 йили Пентекостал роҳиби, Андижонлик Дмитри Шестаков тўрт йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Хабарларга кўра, Шестаков баъзи этник ўзбекларни христианлик динига ўтказишга алоқадор деб топилган, лекин унга қарши қўлланилган расмий айблов ноқонуний диний гуруҳ тузиш, диний нафрат ҳиссиётларини тарғиб қилиш ва диний экстремистик адабиётларни тарқатиш даъволарини ўз ичига олган. Тўрт Женова Шоҳидлари, Абдуманноб Ахмедов, Сергей Иванов, Ирфан Ҳамидов ва Олим Тураевлар расмий рухсатномасиз диний таълим бериш, диний йиғинлар ва тадбирлар ўтказишда айбланиб, икки йилдан тўрт йилгача бўлган қамоқ жазосини ўташмоқда. Қорақалпоғистон ва Хоразм вилоятлари ўта кескин динга қарши тадбирлари билан эътиборни тортади, жумладан Харе Кришна ва эвангелик протестант талабаларни университетдан ҳайдаш ва давлат буйруғи билан деярли барча черковларни ёпиш ҳолатлари кузатилган. Диний Масалалар Кенгаши (ДМК) барча диний адабиётларни тасдиқлаши лозим бўлсада, Ички Ишлар Вазирлиги (ИИВ), МХХ, Божхона Хизмати ва милиция диний адабиётларни мусодара қилиш ҳукукига эга, деб хабар беради Давлат Департаменти. Дин тўғрисидаги қонунга биноан фақатгина еттита рўйхатга олинган ташкилот (ҳалқаро Инжил Жамияти, Ўзбекистон Ислон Кенгаши, иккита Ислоний марказ, Рус провослав, Тўлиқ Госпел, Баптист ва Рум католик идоралари) диний адабиётларни расмий равишда нашр қилиш,

четдан олиб кириш ва тарқатиш ҳуқуқларига эга. Жиноят ва маъмурий кодексларга 2006 йилда киритилган кўшимчаларга биноан, диний адабиётларни такрорий равишда “ноқонуний” нашр қилиш, сақлаш, четдан олиб кириш ва тарқатиш ишлари билан шуғулланган шахслар уч йилгача озодликдан маҳрум қилинади. Бундан ташқари, хабар қилинишича, 2006 йилда чиқарилган махфий кўрсатмага асосан ҳар қандай диний китобнинг тиражи 1,000 та нусхадан ошмаслиги лозим.

Диний адабиётларни нашр қилиш учун ДМК ва Муфтийликдан рухсатнома олиш ўта мушкуллигича қолмоқда, шунингдек, хабарларга кўра, ДМК раиси мусулмонлар учун четдан диний адабиёт олиб кирилиши тўхтатилганини айтган. Тошкент шаҳридаги Тўхтабой масжидининг собиқ имоми Обидхон Назаровнинг 2008 йилда Форум 18 га маълум қилишича, Ўзбекистонда хатто машхур ўтган Ислон уламолари китобларини нашр қилиш, жумладан, издошлари қамоққа олинаётганлиги ҳақида юқорида хабар берилган Саид Нурси томонидан ёзилган китобларни нашр қилиш ҳам тўхтатилган. Бироқ, давлат томонидан бошқарилувчи Мусулмонлар Кенгаши томонидан нашр қилинаётган баъзи китоб ва даврий журналлардан ташқари, мустақил собиқ Муфтий Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф адабиётлар нашр қилади ва доимий равишда радио суҳбатлар олиб боради. Лекин қонуний равишда четдан олиб кирилган диний адабиётлар ҳам милиция томонидан мусодара қилиниши мумкин, рўйхатдан ўтмаган кичик диний ҳамжамиятлар эса, диний нашрлар, айниқса, ўзбек тилидаги адабиётларни чиқариш ҳуқуқидан умуман маҳрум қилинган. Ўзбекистон давлат органлари протестантлар, Харе Кришна издошлари, Жехова Шоҳидлари ва бошқаларнинг диний адабиётларини тортиб олиш ва йўқ қилишда давом этмоқда. Форум 18 хабар қилишича, 2008 йилнинг июл ойида ДМК Инжил Жамиятининг 11,000 Инжил ва Инжилга оид ўзбек, қарақалпоқ ва рус тилларидаги китобларни чет элдан олиб кириш туғрисидаги илтимосини рад қилган.

Ўзбекистон ҳукумати ҳалқаро диний мақсадлардаги сафарларга тўсқинлик қилишда давод этмоқда. 2008 йилнинг апрел ойида Адлия вазирлиги Америка ва Исроил фуқаролигига эга бўлган Равин Дэвид Гуревичнинг виза муддатини узайтириш бўйича аризасини рад қилган; 2008 йилнинг июн ойида у депортация қилинган. Давлат Департаменти маълумотига кўра, кўп йиллардан буён Ўзбекистон ҳукумати мамлакатнинг расмий квотасида кўрсатилган 25,000 та ҳожидан фақатгина 5,000 тасигагина Маккага *ҳаж* сафарига боришга рухсат берган; 2007 йилда фақатгина 5,000 кишига рухсат берилган. Сафарга борувчилар маҳаллий давлат органлари, хавфсизлик хизмати, ДМКнинг *Ҳаж* Комиссияси ва Муфтийлик томонидан тасдиқланиши лозим. Бундан ташқари, *ҳаж* сафарига борувчилар давлат тасарруфидаги Ўзбекистон Ҳаво Йўллари орқали сафар қилишлари ва ойлик иш ҳақининг 200 баробарида тўлов тўлашлари лозим.

Ўзбекистон ҳукумати 2005 йилдаги Андижон воқеаларидан сўнг Ўзбек халқини дунёдан ажратиш ҳаракатларини янада кучайтириб, маҳаллий ва чет эл НДТларига қарши, айниқса, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида иш олиб борувчи ташкилотларга қарши кураш бошлади, ҳамда 2006 йилда уларнинг деярли тўртдан уч қисмини ёпди. 2006 ва 2007 йилларда суд қарори билан вақтинчалик ёки бутунлай ёпилган чет эл ҳомийлигидаги ташкилотларнинг бирортасига ҳам ўтган йиллар давомида қайта очиш рухсати берилмаган. Human Rights Watch 2008 йилнинг бошида Тошкентда офис очишга эришди, лекин 2007 йилнинг май ойида ташкилотнинг ўзбек ходими Умида Ниязова

компютерида “экстремистик материаллар”, яъни ташкилотнинг Андижон воқеаларига оид ҳисоботини сақлаганликда айбланиб, шартли равишда етти йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинган. 2008 йилнинг феврал ойида ЕИ ва Ўзбекистон ҳукумати вакиллари учрашувидан бир кун олдин “амнестия” қилинган. Бироқ, 2008 йилнинг июл ойида Ўзбекистон ҳукумати Human Rights Watch ташкилотининг директорини аккредитация қилишни рад этган ва шу билан ташкилотнинг Ўзбекистондаги фаолияти тўхтатилган. Давлат Департаменти ҳисоботига кўра Ўзбекистон ҳукумати томонидан одамларни ўз томонига оғдириш фаолиятида айбланган чет эл НДТлари ҳам ёпиқлигича қолмоқда. Ҳар қандай чет эл НДТ ходимлари учун зарур бўлган аккредитация ҳужжатларини бериш ҳуқуқи Адлия вазирлиги назоратида, бу эса, ҳукумат томонидан одамларни ўз томонига оғдириб олиш фаолиятида шубҳа қилинган ҳар қандай кишини мамлакатдан чиқариб юбориш ёки киритмаслик имкониятини беради. Гуманитар ёрдам тарқатиш билан шуғулланувчи Америка Бирлашган Яҳудий Кўмак Кенгашини (ЯКК) ўтган апрел ойида Ўзбекистон қонунларини бузганлик айби билан рўйхатдан ўчириш хавфи юзага келганига қарамай, 2008 йилнинг декабр ойида Адлия вазирлиги қайта рўйхатдан ўтказди.

АҚШ Сиёсати учун Тавсиялар

Ўзбекистонни МЭД сифатида эътироф этиш билан бирга, Кўмита АҚШ ҳукуматига қуйидагиларни амалга оширишни тавсия қилади:

I. Ўзбекистон Ҳукумати билан Алоқа Қилишда Яхлит Овозда Сўзлаш

- АҚШнинг Ўзбекистондаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ шароитлар ҳақидаги безовталиги Ўзбекистон ҳукумати билан амалга ошириладиган барча муносабатларда ўз аксини топишини таъминлаш мақсадида АҚШнинг шартлари ва ҳаракатлари барча агентликлар аро мувофиқлаштирилишини таъминлаш;
- Европа Иттифоқининг 2005 йил октябр ойидаги қароридан келиб чиқиб, Ўзбекистонга ёрдам кўрсатиш ва қурол-яроқ сотишни камайтириш, шунингдек, Ўзбекистон ҳукуматининг Андижон воқеаларини мустақил ҳалқаро текширишга рози бўлмаганлиги юзасидан жавоб тадбири сифатида Ўзбекистоннинг юқори мансабдор шахслари ташрифини таъқиқлаш;
- АҚШ томонидан Ўзбекистон ҳукуматига гуманитар шароитларни ва инсон ҳуқуқлари ҳолатларини яхшилаш мақсадидаги ёрдамлардан ташқари бошқа ёрдамлар, ҳукуматнинг дин ва иймон эркинлигини таъминлаш, ҳамда ҳалқаро инсон ҳуқуқлари стандартларга риоя қилиш даражасига эришиш йўлида махсус ишлаб чиқиладиган ва амалга киритиладиган график асосида аниқ қадамларни амалга ошириши шarti билан кўрсатилиши лозим. Бу қадамлар қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:
 - одатда махбусларга нотўғри муносабатда бўлишни келтириб чиқарувчи, фақатгина ўз айбига иқдор бўлиш асосида ҳукм чиқаришга барҳам бериш, ҳамда БМТнинг Қийноққа Қарши Кўмитасининг тавсиялари (2002 йил, июн) ва БМТнинг Қийноқ бўйича Махсус Котибининг тавсияларини (2003 йил, феврал) амалга тадбиқ қилиш;

- шу кунгача диний, сиёсий ёки давлат хавфсизлигига қарши жиноятларда, жумладан Жиноят Кодексининг 159 (“давлатга қарши фаолият” жинояти) ва 216 (“таъқиқланган диний ташкилотда” жиноий аъзолик) моддалари билан айбланиб қамалган шахсларнинг ишларини қайта кўриб чиқиш механизмини ташкил этиш; фақатгина диний қарашлари ёки фаолиятлари сабабидан қамалган, шунингдек, ноҳақ қамалган бошқа одамларни озод қилиш; шу моддаларда айбланиб, ёки айбига иқрор бўлиб, ҳозирда қамокда бўлган шахслар ҳақида батафсил маълумотларни омма эътиборига хавола қилиш;
- Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунни қайта кўриб чиқиш, ҳамда халқаро стандартларга мос келтириш йўлида Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХХТ) Дин ва Иймон Экспертлари Панели тавсияларини тадбиқ қилиш;
- юридик талабларга мос фаолият олиб боришни истаган диний гуруҳларни рўйхатдан ўтказиш; ва
- халқаро инсон ҳуқуқлари инструментларида кўрсатилганидек, ҳар бир махбусни оиласи, инсон ҳуқуқлари кузатувчилари ва адвокатлар билан учрашиши, тегишли тиббий ёрдам олишини таъминлаш, шунингдек махбусларнинг қамокдаги даврида диний ибодатларини тўлиқ бажаришига руҳсат бериш;
- АҚШнинг хавфсизлик ва бошқа йўналишлардаги кўмаги Ўзбекистон ҳукумат идораларига йўналтирилмаслигини таъминлаш; Ички ишлар ва Адлия вазирликларининг баъзи таркибий қисмлари 1998 йилда қабул қилинган Халқаро Диний Эркинлик Актида (ХДЭА) кўрсатилган диний эркинлик тамойилларини қўпол равишда бузилишига масъул бўлган; шунингдек
- тегишли дипломатик йўналишлар орқали Ўзбекистон халқига диний эркинлик нима сабабдан АҚШ ташқи сиёсатининг муҳим элементи эканлиги, ҳамда улар истиқомат қилаётган давлатда диний эркинликка қарши қандай вазият мавжуд эканлигини тушунтириш.

II. Ўзбекистондаги Инсон Ҳуқуқлари билан боғлиқ Вазият Кенг Халқаро Даражада Текширилишини Тарғиб Қилиш

- бошқа давлатлар ҳукуматлари билан биргаликда ишлаб, БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кенгашининг 1503 конфиденциал резолюцияси асосида Ўзбекистондаги инсон ҳуқуқлари ҳолати текширувини тугатиш ҳақидаги қарорини бекор қилиш, ҳамда бу вазиятни Кенгашнинг очиқ мажлисида муҳокама қилиш;
- Ўзбекистондаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ вазиятни ЕХХТ ва бошқа тегишли халқаро форумларда текширув остига олинишини, шунингдек, халқаро инсон ҳуқуқларига оид механизмларда Ўзбекистонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларининг иштирок этишини таъминлашни тарғиб қилиш; ва

- БМТнинг Диний Эркинлик ва Суд Мустақиллиги масалалари бўйича Махсус Котибининг Ўзбекистонга ташриф буюриши юзасидан ҳукумат томонидан розилик берилишига ва керакли барча шарт-шароитлар яратиб берилишига ундаш,

III. Ўзбекистондаги Инсон Ҳуқуқлари Ҳимоячиларини ва Диний Эркинлик Ташаббусларини Қўллаб-қувватлаш

- АҚШ нодавлат ташкилотларининг мамлакатдан чиқариб юборилиши ва улар фаолиятига бир қатор янги тўсиқлар қўйилиши ҳолатлари юзасидан ўз фикрини маълум қилиш; АҚШ ҳукумати, бу тўсиқлар олиб ташланмас экан, бу ҳолат АҚШ-Ўзбекистон муносабатларида жиддий оқибатларга, жумладан, юқори даражадаги учрашувлар таъқиқланишига олиб келиши ҳақида аниқ хабар бериши лозим;
- диний ва сиёсий айбловлар билан камоққа олинган шахслар ҳолатини синчковлик билан кузатиб бориш, ҳамда Ўзбекистонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари вазиятларини яхшилаш ишларини давом эттириш, жумладан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш гуруҳларини ва диний ҳамжамиятларни рўйхатдан ўтказишни талаб қилиш;
- Ўзбекистон ҳукуматининг мамлакатга четдан маълумот кириши йўллари чегаралаш борасидаги ҳаракатларига нисбатан радио, Интернет ва бошқа каналлар орқали Ўзбекистонга тегишли, жумладан таълим, инсон ҳуқуқлари, диний эркинлик мавзуларида объектив янгилик ва хабарлар бериб борилишига кўмаклашиш;
- Америка Овозининг (АО) ўзбек тилидаги дастурларини молиялаштиришда давом этиш, телевидение ва радио орқали дастурларни такдим қилиш Бошқарувчилари Кенгашининг Ўзбекистонда янгиликлардан беҳабар қолган аҳоли, шунингдек, Афғонистон ва бошқа қўшни давлатлардаги ўзбек миллатига мансуб аҳолини қамраб олиш йўлидаги мақсадига эришишда кўмаклашиш;
- Ўзбекистондаги диний эркинлик масалалари билан шуғулланувчи фуқаролик жамиятлари фаоллари, диний етакчилар ва бошқаларнинг тегишли халқаро конференцияларда қатнашиш имкониятига эга бўлишлари учун уларнинг халқаро сафарларга чиқиши имкониятларини кенгайтириш;
- Ўзбекистон ҳукуматининг қаршиликларини енгиб ўтишга уринишни давом эттириб, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ва диний эркинликни тарғиб қилувчи жамоат ташкилотларини яратиш бўйича Ўзбекистон учун кўмак дастурларини ишлаб чиқиш, шунингдек, милиция ва бошқа ҳуқуқ тартибот идораларига инсон ҳуқуқлари, қонун устиворлиги мавзуларида тренинглار ўтказувчи дастурларни тарғиб қилиш; бундай дастурларни ташкил қилиш борасидаги шу кунгача амалга оширилган ҳаракатлар етарли натижа бермагани сабабли, улар синчковлик билан ишлаб чиқиши, кузатиб борилиши ва қўйдаги аниқ мақсадларга эришиш шартларидан келиб чиқиши лозим;

- махбусларнинг Ўзбекистонлик қариндошларига юридик кўмак бериш дастурларини кенгайтириш, чунки бундай кўмак баъзи ҳолларда махбусларнинг озод қилинишига сабаб бўлган;
- диний ҳамжамиятлар вакиллариининг рўйхатдан ўтиш жараёнларида юридик маслаҳатчи сифатида кўмак бера олишлари учун уларга “тренер учун тренинг” юридик дастурларини кенгайтириш;
- АҚШ Ҳалқаро Тараққиёт Агентлигининг Демократия ва Конфликтлар дастури ҳамда АҚШ элчихонаси томонидан амалга оширилувчи Демократия Кўмитаси Кичик Грантлари дастурлари доирасида диний эркинлик мавзусини грант категорияси этиб тайинлаш; ва
- Республика ва маҳаллий миқёсларда Ўзбекистон ҳукумати расмийлари ва Ўзбекистон диний эркинлик жамияти вакиллари ўртасида очиқ учрашувлар ўтказишни тарғиб қилиш; ва
- малака айирбошлаш дастурларида Ўзбекистонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари ва дин вакиллари учун имкониятларни кенгайтириш, айниқса:
 - барча диний жамиятлар вакиллариини қамраб олиш мақсадида Ўзбекистонлик дин етакчилари учун малака айирбошлаш дастурларини кенгайтириш; ва
 - малака айирбошлаш дастурининг Ўзбекистонлик қатнашчиси Ўзбекистонга қайтгандан сўнг Ўзбекистон давлат идоралари билан қийинчиликларга йўлиққан ҳолатларда АҚШ элчихонаси кескин қаршилик билдиришини таъминлаш, ҳамда, агар бундай қийинчиликлар давом этса, АҚШ-Ўзбекистон муносабатларининг бошқа жиҳатларида салбий оқибатларга олиб келиши, жумладан, юқори даражадаги учрашувлар таъқиқланиши ҳақида хабар бериш.